

УДК 159.938.3:378

ПРОЦЕДУРА ОРГАНІЗАЦІЇ, МЕТОДИКА, ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ОСНОВНІ ЕТАПИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ЧИННИКІВ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

Бурч О.І., аспірант
кафедри педагогічної та вікової психології
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

У статті проаналізовані основні етапи емпіричного дослідження психологічних чинників розвитку професійної ідентичності майбутніх психологів, його методика, характеристика та процедура організації.

Ключові слова: професійна ідентичність, особистість, майбутній психолог, емпіричне дослідження, характеристика розвитку.

В статье проанализированы основные этапы эмпирического исследования психологических факторов развития профессиональной идентичности будущих психологов, его методика, характеристика и процедура организации.

Ключевые слова: профессиональная идентичность, личность, будущий психолог, эмпирическое исследование, характеристика развития.

Burch O.I. PROCEDURE OF ORGANIZATION, METHODOLOGY, DESCRIPTION AND BASIC STAGES OF EMPIRIC RESEARCH OF PSYCHOLOGICAL FACTORS OF DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL IDENTITY OF FUTURE PSYCHOLOGISTS

In the articles analysed the basic stages of empiric research of psychological factors of development of professional identity of future psychologists, its methodology, description and procedure of organization.

Key words: professional identity, personality, future psychologist, empiric research, description of development.

Постановка проблеми. Теоретичний аналіз проблеми розвитку професійної ідентичності студентів-психологів виявив необхідність повнішого і точнішого її вивчення в реальних умовах у якості самостійного, багатоаспектного та багаторівневого феномену, а також необхідність дослідити взаємозв'язок і динаміку співвідношення структурних компонентів професійної ідентичності та узагальнити чинники, що сприяють її становленню і розвитку. Ця задача розв'язувалася шляхом організації комплексного дослідження, в ході якого емпіричному дослідженню підлягали визначені компоненти ідентичності, що детермінують поведінку і професійну діяльність, особливості їх розвитку та взаємовплив на різних курсах навчання, провідні чинники, що визначають динамічний розвиток ідентичності та сприяють успішному професійному становленню та самореалізації.

Емпіричне дослідження ідентичності та її кризи базувалося на засадових принципах проведення психолого-педагогічного експерименту.

Для якісного вирішення основних і допоміжних завдань застосовувалися:

– теоретичний аналіз й узагальнення даних, що є в науковій літературі одним з ключових та часто використовуваних принципів у дослідженнях подібного типу;

– обґрунтування дослідницької тактики і стратегії, що охоплюють динамічну єдність об'єкта вивчення, які були підпорядковані принципам експериментальної і генетичної лінії в контексті культурно-історичної концепції психічного розвитку суб'єкта (Л. Віготський, В. Давидов, Д. Ельконін, С. Максименко);

– пошук загальних закономірностей і індивідуальних відмінностей переживання зрілої ідентичності та кризи ідентичності, їхнє семантичне наповнення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проведення дослідження зазначеної проблеми відповідало меті поставлених завдань та здійснювалося з урахуванням вимог щодо організації і планування психологічного дослідження [1; 2; 4]. Дослідження проводилося зі студентами 1-го, 2-го та 3-го курсів Рівненського державного гуманітарного університету впродовж 2005–2006 рр. Обсяг вибірки – 205 обстежуваних: студенти віком від 17 до 20 років, які навчалися на психолого-природничому факультеті за психологічними спеціальностями. На цьому етапі, відповідно до плану, ми провели пілотне дослідження, яке дозволило деталізувати і уточнити тему та інструментарій дослідження, здійснили добір та обґрунтування необхідних методик. На наступному етапі констатувально-

го експерименту ми провели діагностичні процедури, спрямовані на вивчення заявленої проблематики, та здійснили математико-статистичний аналіз та змістовну інтерпретацію отриманих результатів, використовуючи сучасний пакет статистичних програм SPSS 13.0 [3; 5].

Під час формування вибірки ми орієнтувалися на дослідження вчених, які визначають період навчання у ВНЗ як важливий етап професіоналізації [6; 7], що сприяє формуванню цілісних уявлень про професію та професійну спільноту, а обрані нами віковий спектр є піковим у становленні професійної самосвідомості та професійної ідентичності [8]. Зазначається, що саме в студентські роки відбувається інтенсивне досягнення людиною своєї ідентичності, свого образу «Я», а вузівське середовище здатне забезпечити можливість прояву і зміцнення суб'єктивної позиції студента та створити оптимальні умови для усвідомлення себе. Усвідомлення образу майбутньої професійної діяльності, набуття професійних знань і вмінь, як і критичний період розвитку професійної ідентичності, припадають, на думку Ж. Вірної та Ю. Поваренкова [9; 10], на перший і третій рік навчання у ВНЗ. Другий рік навчання вважається проміжним, або таким, що логічно вливається в спектр динаміки розвитку ідентичності в контексті її піків та спадів. Відсутність у нашому дослідженні представників 4-го і 5-го курсів пояснюється відмінністю їх процесу навчання, що здійснювалося не за вимогами Болонської системи (на відміну від 1–3 курсів) і могло позначитися на достовірності отриманих даних.

Для дослідження когнітивної складової професійної ідентичності ми використовували методику «Хто Я?» М. Куна і Т. Макпартленда [11], яка доволі широко застосовується у психодіагностичній практиці як варіант нестандартизованого самозвіту.

На думку Л. Шнейдер [12], на основі особистого професійного плану можливе також емпіричне виокремлення невираженого, пасивно вираженого та активно вираженого рівнів професійної ідентичності. Невиражена професійна ідентичність характеризується усвідомленням головної і найближчої професійних цілей, прагненням зрозуміти свою справу, оволодіти нею в повному об'ємі, освоїти всі трудові функції. Характеристика самого суб'єкта діяльності – мріючий.

Для дослідження емоційно-оцінного компоненту професійної ідентичності студентів-психологів застосовувалися окремі шкали тесту-опитувальника самоствавлення

В. Століна, С. Пантілеєва [11]. Самоствавлення розуміється як складна емоційно-оцінна система і здатне реалізуватися через емоційну складову самосвідомості, яка нерозривно пов'язана з когнітивним компонентом, оскільки саме на основі знань про себе в людини виникає ставлення до власної особистості, яке може бути позитивним чи негативним. І вже на основі самоствавлення будується модель вчинків та дій, яка утворює поведінковий компонент ідентичності. Власне категорія ставлення є ключовою для процесу формування й розвитку особистості, завдяки їй відбувається оцінювання та прийняття чи неприйняття власного «Я».

Для вивчення змін у професійній ідентичності студентів-психологів під час їх навчання у ВНЗ нами використовувався модифікований Л. Шнейдер варіант методики «Особистісний диференціал» [12]. В особистісному диференціалі досліджувані об'єкти (стимул, поняття, символ) оцінюються респондентами шляхом співвіднесення його з однією з фіксованих точок шкали, заданої полярними за значенням ознаками. Простір шкал між протилежними значеннями сприймається як неперервний континуум градацій вираження значень, що переходить від середньої нульової позначки до різних ступенів однієї або протилежної ознаки.

Постановка завдання. На основі викладеного можна сформулювати завдання дослідження, яке полягає в розгляді основних етапів емпіричного дослідження психологічних чинників розвитку професійної ідентичності майбутніх психологів, його методики, характеристики та процедури організації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Професійна ідентичність розглядається як динамічне, системне, багаторівневе явище, що характеризує прийняття людиною провідних професійних ролей, цінностей та норм і виступає результатом когнітивно-емоційно-поведінкового процесу ототожнення себе з професією і з професійною спільнотою. Це трактування зумовило пошук і використання в нашій дослідницькій роботі комплексу методик, здатних реалізувати якісний підхід до вивчення визначених нами в теоретичній частині дослідження структурних компонентів професійної ідентичності майбутніх психологів, рівня їх сформованості і, у зв'язку з цим, особливостей її розвитку в процесі навчання. Методики відповідали віковим особливостям обстежуваних, а також критеріям валідності та надійності, що підтверджуються системою теоретичних і емпіричних даних.

Виходячи з попередніх теоретичних узагальнень, доцільним вважаємо використання таких шкал:

«самовпевненість»: цей фактор виявляє ставлення до себе як до впевненої, самостійної, вольової та надійної людини, якій є за що шанобливо ставитися до себе. На позитивному полюсі – самовпевненість, високий рівень самоствавлення, відчуття сили «Я»; на негативному – незадоволеність власними можливостями, почуття слабкості, сумнів у можливості викликати до себе повагу;

«самоприйняття»: в основі фактору лежить почуття симпатії до себе, погодження зі своїми внутрішніми переконаннями, прийняття себе таким, як є у реальності (разом із можливими недоліками). Фактор пов'язаний також зі схваленням своїх планів і бажань, поблажливим, дружнім ставленням до себе. Шкала не має негативного полюса, тобто тверджень, пов'язаних з негативним ставленням до себе. Звідси випливає, що зниження, наприклад, симпатії не обов'язково повинне призвести до підвищення самозвинувачення;

«самоуправління»: людина з високим балом за цією шкалою виразно переживає власне «Я» як внутрішній стрижень, що інтегрує і організовує її особистість, діяльність і спілкування. Позитивний полюс цієї шкали також відображає уявлення, що індивід сам є джерелом активності та досягнутих результатів, здатен ефективно керувати власними переживаннями за самого себе шляхом саморегуляції. Протилежний полюс вказує на залежність від зовнішніх обставин, тенденцію ухилятися від пояснення своїх вчинків власними особливостями, слабку саморегуляцію та внутрішню напруженість;

«самозвинувачення»: відображає негативне самоствавлення, що супроводжується самозвинуваченням, негативними емоціями на адресу власного «Я». Індивід, що погоджується з цими твердженнями опитувальника, відчуває провину за свої невдачі та існуючі недоліки. До цього фактору не увійшли твердження, пов'язані з позитивним ставленням до себе. Це однополюсний фактор, що має самостійне значення в системі самоствавлення. Можна сказати, що розщеплення в свідомості континууму позитивно-негативного ставлення до себе є досить загальним механізмом, пов'язаним із захисними функціями самосвідомості;

«самоінтерес»: відповіді за цією шкалою інтерпретуються як виявлення інтересу до власної особистості, прагнення до розвитку, змін і вдосконалення. Позитивний вибір тверджень характеризує уявлення про те, якою мірою особистість людини (харак-

тер, діяльність) здатна викликати зацікавленість, повагу, симпатію, схвалення. На протилежному полюсі – небажання щось конструктивно змінювати, сумніви у цінності власної особистості та її інтересі для інших поряд з втратою інтересу до свого внутрішнього світу, недооцінкою та відчуженістю від власного «Я».

З метою дослідження поведінкового компонента професійної ідентичності майбутніх психологів ми використали «Тест смисложиттєвих орієнтацій» (далі – СЖО) Д. Леонтьєва. Застосування тесту дало змогу оцінити рівень осмисленості життя студентами-психологами на різних курсах навчання, віднесений нами до складової поведінкового компонента. Методика, складена за принципом семантичного диференціала, містить 20 тверджень, що відповідають п'ятьом субшкалам:

1) **«цілі в житті»:** бали за цією шкалою характеризують наявність або відсутність в житті опитуваного цілей у майбутньому, які надають життю осмисленість, спрямованість і часову перспективу. Низькі бали за цією шкалою навіть при загальному високому рівні осмисленості життя властиві людині, яка живе сьогоднішнім чи вчорашнім днем. Разом з тим високі бали за цією шкалою можуть характеризувати не тільки цілеспрямовану людину, але й прожектера, плани якого наразі не мають реальної опори і не підкріплюються особистою відповідальністю за їх реалізацію. Ці обидва випадки неважко розрізнити, враховуючи показники за іншими шкалами СЖО;

2) **«Процес життя»:** зміст цієї шкали співпадає з відомою теорією про те, що єдиний смисл життя полягає у тому, щоб жити. Цей показник говорить про те, чи сприймає досліджуваний сам процес власного життя як цікавий, емоційно насичений та сповнений смислом. Високі бали за цією шкалою та низькі за іншими будуть характеризувати гедоніста, що живе сьогоднішнім днем. Низькі бали за цією шкалою – ознака незадоволеності власним нинішнім життям; попри це, така людина може отримувати повноцінний сенс життя у спогадах про минуле або націленості на майбутнє;

3) **«результативність життя або задоволеність самореалізацією»:** бали за цією шкалою відображають оцінку пройденого відрізка життя, відчуття того, наскільки продуктивно та осмислено була прожита його частина. Високі бали за цією шкалою та низькі за іншими будуть характеризувати людину, яка доживає власне життя, в якій все в минулому, але минуле може надати смисл решті життя. Низькі бали – незадоволеність прожитою частиною життя;

4) «Локус контролю-«Я»: високі бали відповідають уявленню про себе як про сильну особистість, яка володіє достатньою свободою вибору, щоб побудувати власне життя відповідно до своїх цілей та уявлень про його смисл. Низькі бали – зневіра у власній спроможності контролювати події свого життя;

5) «Локус контролю – життя або керуваність життям»: високі бали – переконання у тому, що людина здатна контролювати власне життя, вільно приймати рішення та втілювати їх у життя. Низькі бали – фаталізм, переконання у тому, що людське життя не підвладне свідомому контролю, що свобода вибору ілюзорна, тому безглуздо щось загадувати на майбутнє.

Загальний показник осмисленості життя характеризує здатність наповнювати смислом усі аспекти власного життя, оцінювати життєві обставини і події відповідно до загального смислу життя; по суті – найбільш загальне переживання осмисленості існування.

Студенти-психологи різних курсів окремо описували свої уявлення про себе («я – до ВНЗ», «я – у ВНЗ», «я – молодий фахівець»), оцінюючи по семибальній шкалі свою відповідність 12 парам особистісних рис, зведених в три класичні фактори: оцінка, сила, активність. У ролі шкал для оцінки респондентами стимулів-понять ми застосували такі риси: 1) безвідповідальний – добросовісний; 2) впертий – поступливий; 3) нелюдимий – товариський; 4) чуйний – черствий; 5) залежний – незалежний; 6) відкритий – замкнутий; 7) несправедливий – справедливий; 8) рішучий – нерішучий; 9) пасивний – активний; 10) приятний – ворожий; 11) невпевнений – впевнений; 12) метушливий – спокійний.

Однією з базових ознак методичної частини дослідження ідентичності було створення своєрідного алгоритму перевірки наших припущень стосовно тих аспектів і чинників, які набували домінуючого значення на етапі вивчення ідентичності особистості та її кризи. Цей алгоритм був спрямований на вирішення таких завдань:

- діагностика показників ідентичності-неідентичності (кризи), вивчення їх специфіки, пошук загальних закономірностей і індивідуальних відмінностей їх прояву;

- діагностика широкого спектру рис особистості (факторів особистості, способів поведінки, що виявляються в конфліктах, способів їх подолання, показників ціннісних орієнтацій, тривожності та ін.), що гіпотетично пов'язані з показниками ідентичності;

- пошук закономірних взаємозв'язків між показниками, що вивчаються (кореляційний і факторний аналіз);

- вияв груп респондентів, що переживають ідентичність різного ступеня: високого (зріла ідентичність) і низького (криза ідентичності); різного типу (специфічне поєднання якісних показників ідентичності);

- вивчення психологічних портретів, що притаманні особам із різним ступенем ідентичності і типом її кризи.

Логіка і задачі емпіричного дослідження визначили такі етапи: підготовчий, діагностично-дослідницький; аналітико-інтерпретаційний.

У зв'язку з тим, що найбільш напруженим і за змістом, і за часом є підготовчий етап, зупинимося на його аналізі більш детально. Таким чином, на підготовчому етапі емпіричного дослідження:

- 1) визначені конкретні показники ідентичності-неідентичності та показники (рис) особистості, що супроводжують особливості прояву різної ідентичності або кризи;

- 2) означена репрезентативна вибірка дослідження, яка відповідає задуму роботи;

- 3) створено комплекс психодіагностичних методик, що адекватні предмету дослідження;

розроблено стратегію і тактику власне психодіагностичної процедури дослідження;

- 4) відібрано адекватні методи математичної обробки даних.

Поглиблений аналіз даних здійснювався за допомогою методів математичної статистики, було застосовано кореляційний та факторний аналіз експериментальних даних з подальшим якісним аналізом за допомогою метода асів і профілів.

Висновки з проведеного дослідження. Усі включені до програми емпіричного дослідження методи були дібрані, частково модифіковані й адаптовані для якомога ширшого вивчення феномену ідентичності та її кризи (на прикладі студентської молоді) та для подальшого кількісного аналізу результатів на комп'ютері.

Засади емпіричного дослідження, його підготовчий і власне діагностичний етапи базувалися на основному принципі – досягнення за допомогою релевантних і валідних методів на прикладі репрезентативної вибірки досліджуваних найширшого констатування психологічних особливостей розвитку їхньої ідентичності.

За допомогою методики також вивчалися суб'єктивні, емоційно-смислові уявлення майбутніх психологів про себе як про абітурієнта, студента, випускника ВНЗ, про молодого фахівця, та загалом образ «Я», а також з'ясувалося питання про те, чи ди-

ференціюються ці образи в самосвідомості студентів-психологів і в чому їх відмінності.

Вважаємо за необхідне підкреслити, що обрані нами методики не претендують на всеосяжність та вичерпність. При їх підборі ми виходили з принципу оптимальної кількості найбільш, на нашу думку, інформативних показників. Разом з тим, використання вищезазначеного діагностичного інструментарію дозволило забезпечити вирішення завдань дослідження, пов'язаних із конкретизацією психологічної структури професійної ідентичності студентів-психологів, уточненням суті і змісту психологічних чинників її розвитку. Опора на теоретичні положення дозволила виділити такі критерії розвитку професійної ідентичності майбутніх фахівців: наявність у самоописах диференціюючих та ідентифікуючих «Я»-конструктів (соціальних ролей), пов'язаних із професійною діяльністю; ступінь сформованості образу професії і образу «Я»; професійна спрямованість, мотивація і активність; задоволеність обраною професійною діяльністю, відчуття свободи вибору; відсутність кризи ідентичності; позитивне самоствавлення; професійна спрямованість; наявність професійних цільових орієнтирів; знання вимог професії; висока мотивація успішності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гудвин Дж. Исследование в психологии: методы и планирование / Дж. Гудвин. – СПб. : Питер, 2004. – 558 с.
2. Дружинин В. Экспериментальная психология / В. Дружинин. – СПб. : Питер, 2001. – 320 с.
3. Бююль А. SPSS: искусство обработки информации. Анализ статистических данных и восстановление скрытых закономерностей / Ахим Бююль, Петер Цёфель; [пер. с нем.]. – СПб. : ООО «ДиаСофтЮП», 2005. – 608 с.
4. Корнилова Т. Экспериментальная психология: Теория и методы / Т. Корнилова. – М. : Аспект Пресс, 2003. – 381 с.
5. Наследов А. Математические методы психологического исследования. Анализ и интерпретация данных : [учебное пособие] / А. Наследов. – СПб. : Речь, 2004. – 392 с.
6. Абульханова-Славская К. Стратегия жизни / К. Абульханова-Славская. – М.: Мысль, 1991. – 331 с.
7. Бодров В. Психология профессиональной пригодности : [учебное пособие для вузов] / В. Бодров. – М : ПЕР СЭ, 2006. – 512 с.
8. Самойлова А. Особливості формування професійної свідомості майбутніх психологів : автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.07 / Інститут психології ім. Г.С. Костюка АПН України. / А. Самойлова. – Запоріжжя, 2005. – 19 с.
9. Вірна Ж. Мотиваційно-сміслова регуляція у професіоналізації психолога : дис. доктора психол. наук : 19.00.01 / Жанна Петрівна Вірна. – Луцьк, 2004. – 437 с.
10. Поваренков Ю. Психология становления профессионала : [учеб. пособие] / Ю. Поваренков. – Ярославль : Изд-во ЯГПУ, 2000. – 214 с.
11. Иващенко А. Методики исследования Я-концепции личности : [учебное пособие] / А. Иващенко, В. Агапов, И. Барышникова. – М. : МГСА, 2000. – 265 с.
12. Шнейдер Л. Профессиональная идентичность : теория, эксперимент, тренинг / Л. Шнейдер. – М : Изд-во Моск. соц.-психол. ин-та ; Воронеж : Изд-во «МОДЭК», 2004. – 600 с.